

Soldater skal skaffes

Efter tingbøger ved Torsten Balle

Under svenskekrigene 1657-60 mistede vi Skåne, Halland og Blekinge. Af det gamle Østdanmark beholdt vi kun Bornholm, men det tabte land var endnu mange år efter lige så dansk, som det havde været fra oldtiden, og det er naturligt, at man her i Danmark tænkte på at vinde det tabte tilbage. Da Christian den Femte blev konge 1670, blev det hans store mål, men for at nå det skulle der skaffes soldater, mange soldater. Hvervede soldater var dyre og ikke altid pålidelige, og derfor blev dannet en national hær. Et led i den var de danske fodfolksregimenter.

Landet var inddelt i lægd, sådan at et vist antal gårde eller tønnder hartkorn udgjorde et lægd, som skulle skaffe en soldat. Det lød så let, men var det ikke. Herremændene slap nemmest om ved det. De samlede unge karle fra godset og lod dem kaste terninger om, hvem der skulle nyde den ære at komme i Hans Majestæts tjeneste, men i Ty var der meget spredt gods, der havde mange forskellige fjerne ejere. Der måtte bønderne i et lægd, lægdsbrødrene, skaffe en soldat på andre måder. Det almindelige var, at de sluttede akkord med en karl om, at han skulle "gå soldat" for dem en bestemt tid og til gengæld have en sum penge og en mundering, men det var somme tider svært at leje en soldat, især i krigstider, hvad der ikke er så sært. Så var lægdsbrødrene i knibe, for en soldat skulle de skaffe.

Årbog 1938 fortæller i "Et Slag ved Bromølle" om en sølle karl, som var rendt sin vej af frygt for at komme til at "kaste" sig til at blive soldat for et lægd under Ørum gods, men netop derfor blev udskrevet til det af godsets forvalter. Da han uden at ane uråd vendte tilbage, kaprede et andet lægd ham med magt og kørte ad Ålborg til med ham for at få ham kendt krigsduelig af de sagkyndige. Ved Bromølle mødte de nogle ridende bønder fra det andet lægd, som drog deres kårder. Det kom til kamp, men under kampen listede soldaten sig gennem åen over til Ørumfolkene, som vandt en fuldstændig sejr. Det var i slutningen af 1678 under den skånske krig, der varede fra 1675 til 1679, og det var ikke det eneste forsøg på at skaffe en soldat med magt.

Mads Poulsen fra Hillerslev

(Efter Hillerslev herreds tingbog 1677, 13., 20. og 27. marts og 10. april).

Den 2. marts 1677 blev to mænd fra Nors sendt ud for at søge efter Mads Poulsen, Poul Andersens søn fra Hillerslev. Han var udskrevet som soldat for deres lægd under Søgårds gods, fordi han var den eneste karl på godset, som ikke havde fæstet gård og svaret skatter. Det lyder troværdigt, for Søgårds gods var ved at smuldre hen på den tid. De ville først søge efter ham i hans hjem - nok af en bestemt grund, som det siden skal ses - og da de kom dertil, traf de hans fader, Poul Andersen, der kom gående med en sæk korn på ryggen. Han anede straks uråd, satte sækken fra sig og løb ind i huset, og lidt efter kom Mads Poulsen ud *med en bøsse i hånden*. Da mændene så, at han var bevæbnet, turde de ikke lægge hånd på ham, men de fulgte efter ham og så, at han gik ind i Hillerslev

præstegård med bøssen. De fik hentet flere folk fra Søgård og Nors - måske havde de stået parat - og gik så ind i præstegården, hvor de mødte - ikke Mads Poulsen, men den myndige sognepræst og provst, hr. Niels Olufsen, der bred og mægtig tog imod dem på gårdspladsen.

De sagde ham - nok lidt beklemte - deres ærinde, at de var kommet efter Mads Poulsen, som hørte til deres lægd, da der forrige gang blev udskrevet soldater, men da var han rømmet og havde forstukket sig. Nu begærede de af hr. Niels, at de måtte få ham.

Provsten sagde nej! Han ville forsvare ham. Han havde holdt ham fri for sidste udskrivning og ville også fri ham for denne og måske for én til! - Det var der foreløbig ikke noget at gøre ved. Tage ham med magt turde de ikke, når han stod under provstens beskyttelse. Det kunne blive en meget alvorlig sag - brud på husfred, vold, opsætsighed mod øvrighed. Nej, de måtte nøjes med at bede hr. Niels, om han ville holde på karlen, til de kunne forelægge sagen for andre myndigheder. Hr. Niels lovede ingenting.

Sådan fortalte mændene i hvert fald på herredstinget den 13. marts, men provsten var ikke tilfreds med deres beretning. Da de ville sværge på sandheden af deres forklaring, rejste han sig og tordnede: "Agter I ikke jeres sjæl mere, end at I vil sværge på sådan en dont, som er åbenbarlig løgn og usandfærdigt og vidne mig således fra liv, ære og velfærd! Vil Gud i Himmelen spare mig livet, skal jeg anderledes bevise det, at sandhed dog skal blive åbenbart".

Allerede næste tingdag var han da også parat med et forsvar for karlen og for sig selv. Det var ikke rigtig passende for en præst at føre sager for en verdslig ret, så han havde fået borgmester Christian Mortensen Lelius fra Thisted, en dreven jurist, til at tage sig af sagen. Han fremstillede provstens vidner, der fortalte, at da de folk fra Søgård og Nors kom til Hillerslev præstegård for at få karlen, sagde hr. Niels, at han havde stedt og fæstet Mads Poulsen i sin tjeneste, og han havde været hos ham siden allerførst i sidste høst. Nu var der kommet kongelig ordre om, at han skulle skaffe en dragon eller give penge, men han kunne ikke vide, om kongen ville have det ene eller det andet. Derfor havde han bestilt Mads Poulsen til at gå i kongens tjeneste for ham i det tilfælde, at der skulle stilles en karl.

Derimod havde hr. Niels ikke, så vidt de havde hørt, sagt noget om, at han ville fri karlen for udskrivning, men de vidste, at han havde tjent hos hr. Niels siden først i høst sidste år og tjente ham endnu, og de havde aldrig hørt, at han skulle være rømmet eller have forstukket sig, og de havde hørt hr. Niels sige, at hvis han ikke skulle stille en rytter, og de godtfolk havde rimelig føje til at tage Mads Poulsen fra hans tjeneste i præstegården, skulle Gud forbyde, at han skulle være imod det, for han kendte sin ed og sin pligt til at befordre Hans Majestæts befalinger.

Mads Poulsen kom nu selv frem for retten og bekræftede, hvad provstens vidner havde sagt, og tog hr. Niels i hånden og lovede at tjene ham i kongens tjeneste enten som rytter eller dragon, hvis Gud ville unde ham liv

og sundhed. Det havde han lang tid før akkorderet med provsten om.

Modparten, jomfru Karen Lykke, der boede på Søgård, havde sendt en af sine husfolk til tinget, men de to myndige herrer, provsten og borgmesteren, må sammen med deres mange vidner have forskrækket ham. Folk på tinget så, at han længe stod og fumlede med et stykke papir, som om han ikke turde komme frem med det, og først da alle den dags sager var til ende, og man skulle hæve tinget, tog han mod til sig og stak det til dommeren. Det var en skrivelse fra Karen Lykke om, at hendes sædvanlige sagfører, Ubbe Christensen, boede i Koldkud (nu Koldby) i Hassing herred, og at to af hendes vidner havde hjemme på Gudumkloster (hvor hendes broder Jørgen Lykke nu boede, og derfor skulle de have været stævnet med 14 dages varsel. De var jo udenherreds.

Men det var jo kun en formalitet, der højst kunne trække afgørelsen lidt ud, ikke ændre noget ved den. Den 10. april kunne sagen sluttet, da der ikke var kommet noget nyt frem i sagen, men da vidnesbyrden stred mod hinanden, havde dommeren kun et at gøre: At henvise sagen til Landstinget. Hvordan sagen endte der, ved vi desværre ikke, for Landstingets dombøger for dette år er ikke bevaret, men da karlen havde tjent hos provsten så længe, fik han sikkert lov til at blive der.

Christen Torstensen fra Skovsted

(Hillerslev herreds tingbog 12. juni 1677)

Den 13. marts 1677 var Jens Andersen af Hovsør og Niels Jensen i Skiverklit kørende mod Ålborg med en karl, der var udskrevet som soldat for deres lægd under Ørum gods. Han havde tjent hos Laust Ibsens enke i Hovsør, og nu ville de til Ålborg med ham for at få ham godkendt og indrulleret. Så langt kom de nu ikke. På kæret mellem Torslev og Brovst mødte de fem mænd, der red forved dem i Meldvejen med forke og kårder og spærrede vejen for dem, så de måtte holde. De fem mænd, Morten Jensen ved broen i Torslev, Peder Jensen, Anders Jespersen, Mathis Jensen og Sune Torstensen, tog soldaten fra dem med magt, selv om han sagde, at han ville gå soldat for dem og begærede, at Torslevmændene ville lade ham blive ved sit lægd. De svarede, at han skulle følge dem, om så Djævelen skulle føre ham af vognen - hvad de så mente med det - og så tog de ham og red bort med ham.

Sådan forklarede de to mænd fra Ty i hvert fald på tinget. Det er jo kun den ene part i sagen, vi har hørt, men mere får vi ikke at vide, for der står ikke mere om den i Hillerslev herreds tingbøger. Måske er den ført videre for Hanherreds ting og Landstinget, og så kan det være, at Torslevmændene og Christen Torstensen havde en helt anden historie at fortælle, Trods hellige eder og oprakte fingre var det ikke så nær altid, at to parters vidnesbyrd stemte med hinanden.

Det lyder lidt mærkeligt, at de Torslevmænd skulle have holdt på lur med deres heste efter tilfældigt bytte. Mon de skulle have fået besked om netop denne soldat? Noget tyder på det. En af dem hed *Sune Torstensen*, og soldaten hed *Christen Torstensen*. Både Sune og Torsten er meget sjældne navne, der kun blev brugt i bestemte slægter, som har bevaret dem gennem tiderne til vore dage ved opkaldelse. Måske var de brødre eller fætre, og hvis det hænger sådan sammen, kunne episoden være en

befrielsesaktion som dem, der er omtalt andre steder i denne artikel. Det var jo ikke altid, at en karl helt frivilligt blev soldat midt i en krigstid.

I hvert fald kom Christen Torstensen, der var søn af Torsten Torkildsen i Skovsted, hjem igen. Siden boede han i Hillerslev, hvor han 1688 havde en gård i fæste.

Mads Nielsen Ulgård fra Silstrup

(Hundborg herreds tingbog 1681)

Da de svenske soldater 1657 rykkede op gennem Jylland, forsøgte bønder fra Ty at stoppe dem ved Nabe syd for Agger. Det gik ikke og i dagene efter blev mange mænd og unge karle begravet på egnens kirkegårde. Mellem dem var *Niels Andersen Ulgård* i Silstrup, der må have været omkring 40 år gammel. Han havde flere børn. Af dem boede den ældste, *Anders Nielsen Ulgård*, siden i Torsted, *Tomas Nielsen Ulgård*, der var født 1654, boede i Silstrup. Om deres broder, *Mads Nielsen Ulgård*, født 1651, handler denne historie. Deres moder giftede sig igen 1659 med Peder Pedersen, kaldet Ulgård.

I februar 1681 havde byfogeden i Thisted på Tomas Nielsen Ulgårds vegne stævnet Poul Pedersen i Silstrup til at møde på herredstinget ved Tinggård i Sjørring den 21. februar. Her krævede han Poul Pedersen for 50 sletdaler, som Mads Ulgård havde betroet ham, da han blev lejet til soldat, og som han skulle gemme, til Mads Ulgård kom hjem.

Men han kom aldrig hjem, og nu havde byfogeden skaffet en dødsattest fra Jens Tomsen i Søndbjerg og Søren Jensen i Fuglsang, der havde været befalingsmænd ved oberst von Bülow's regiment under den skånske krig 1675-1679. Mads Ulgård havde været soldat ved regimentet, men var blevet overført til et andet kompagni, der gik til skibs 1677. Samme år, da de gjorde landgang på Rügen i august, "blev han død" og blev begravet der.

Der var altså gået over tre år, før hans broder Tomas hjemme i Silstrup havde sikkerhed for, at han var død, men krigen endte jo først 1679, og det har været nogen tid, inden befalingsmænd og soldater blev sendt hjem. Da Mads Ulgård faldt, var Tomas kun 23 år, altså ikke fuldmyndig. Nu var han 27, og han har vel forsøgt at få broderens penge med det gode af Poul Pedersen, inden han gik til retten. Der var bønder, der vidste så meget om lov og ret og var så tingvant, at de kunne føre deres egne og andres sager, og det kunne Tomas Ulgård også siden hen, men han var endnu for ung. Derfor gik han til byfogeden, *Emmike Eriksen*, der ejede hans fæstegård og som "husbond" havde pligt til at forsvare sine bønder mod uret. Det havde han også vilje og evne til. Hans fader, Erik Pedersen, havde været byfoged og siden rådmand i Thisted, og hans morfar, Emmike Nielsen, havde været borgmester.

Emmike Eriksen forlangte altså, at Poul Pedersen skulle udbetale de 50 sletdaler til arvingerne efter Mads Ulgård, og da han havde en dødsattest, skulle der ikke være noget i vejen for en hurtig afgørelse.

Men det blev der alligevel. Først en ren formalitet. For Poul Pedersen mødte hans stedsøn og forlangte, at der skulle stævnes skriftligt, da hans stedfader ikke nøjagtigt vidste, hvorfor han var stævnet. Det lyder lidt mistænkeligt, men manden var i sin ret, og derfor blev sagen opsat tre uger.

Den 14. marts mødte Tomas Ulgård selv for retten og krævede pengene. Han mente vel, at sagen var så klar, at han selv kunne ordne resten. Men nu stiger mistanken til

Poul Pedersen noget. For det første påstod han, at dødsattesten skulle være udstedt eller læst ved et tingsvidne, for det andet, at han havde fået et brev om pengene fra Mads Ulgård, skrevet i Ålborg efter den tid, da han skulle være død, og for det tredje havde han betalt nogle penge for ham efter hans begæring.

Dommeren tog ikke hensyn til de to første påstande, men dømte, at så længe befalingsmændenes attest stod ved magt, skulle arvingerne have pengene. Dog skulle Poul Pedersens små udlagte udgifter trækkes fra.

Så skulle man tro, at sagen var endt, men nu tog den en farlig vending. En eller anden må have haft en særlig interesse i sagen og har fremstillet den for amtmanden eller hans fuldmægtig på sin egen måde. Hvem han var, vil siden vise sig, men på herredstinget den 28. marts blev der læst en befaling fra amtmanden, Jørgen Skeel Due, hvori han forbød Poul Pedersen at udbetale pengene, før sagen var til ende.

Så blev det brev lagt frem, som Mads Ulgård skulle have skrevet 8. maj 1678 i Ålborg. Dommeren må have fået en mistanke om, at det var falsk, og derfor spurgte han to tilkaldte mænd fra Skyum, om de kunne kende deres bysbarn, Christen Kjeldgårds håndskrift. De svarede forsigtigt, at de ikke kunne gøre forskel på hans skrift og en andens. De skulle ikke blandes ind i noget.

Samme dag mødte Tomas Sørensen i Nørgård i Nørhå, en af de tingvante bønder, på amtmandens vegne og fremlagde en attest fra Peder Tømsen Barfod i Brændgård i Ydby. Den lød på, at han havde lejet Mads Ulgård til soldat på to lægders vegne og givet ham 30 sletdaler på hånden, men da rygtet gik, at han ville rømme fra dem, lod han ham sætte i arrest i rådhuskælderen i Thisted. Derfra brød han ud - mange sager om udbrud viser, at den ikke var særlig solid - og Tomas Sørensen påstod derfor, at da han havde brudt kongens jern, havde han efter en forordning forbrudt sin hals, og hans gods og penge skulle tilfalde kongen.

Det angreb var mere, end den unge Tomas Ulgård kunne klare, så han søgte igen hjælp hos byfogeden. Emmike Eriksen så straks, at angrebet hvilede på et svagt grundlag, nemlig kun på Peder Barfods skrivelse. Beviser var der ingen af. Derfor krævede han, at Tomas Sørensen skulle bevise på lovlig måde, 1) at Mads Ulgård havde været fængslet, 2) hvorfra, 3) af hvilken grund, 4) at han havde brudt kongens jern, 5) hvor han kom hen, siden han blev beskyldt for at være rømmet bort. Desuden ville han vide, af hvilken grund Tomas Sørensen angriber Mads Ulgård på hans liv og efterladte midler uden at fremvise fuldmagt og har ladet det indføre i tingbogen.

Det var et skarpt svar, og Tomas Sørensen var i knibe. Han havde ikke et eneste bevis og ingen skriftlig fuldmagt, og sagen blev derfor opsat i fire uger, for at han kunne forsøge at skaffe dem. Beviser kunne man få ved at stævne vidner til tinget og lade dem forklare, hvad de havde hørt og set. Hvad de sagde, blev indført i et dokument, et såkaldt tingsvidne, og i tingbogen. Tingsvidnet kunne så bruges som bevis i retssagen,

Men Tomas Sørensen fik kun skaffet et enkelt tingsvidne. Det var to af amtmandens egne tjenere på Bisgård, der havde vidnet, og det beviste ikke ret meget. De vidnede, at den 10. april kom de ind i skriverstuen på Bisgård, og da sad Poul Pedersen ved bordet, og

amtmandens fuldmægtig, Niels Broch, spurgte ham, om han endnu havde de 50 sletdaler, som Mads Ulgård betroede ham. Poul Pedersen svarede, at han havde dem, og tilbød at levere dem *til dem, der havde ret til dem*. Mistanken til ham for urelle hensigter forsvinder. I hvert fald har det ikke været hans mening, at pengene skulle gå i kongens kasse. Nu er han åbenbart på sin nabo Tomas Ulgårds side, og da Niels Broch så spurgte ham, om Mads Ulgård havde haft sit tilhold hos ham, før han blev sat i rådhuskælderen, lugtede han lunt. Det var et forsøg på at slå fast, at Mads havde tjent på landet og altså om nødvendigt kunne udskrives, men Poul Pedersen undgik at gå i fælden. Han svarede, at han ikke kunne nægte, at Mads Ulgård *kom i hans hus* (altså ikke: havde sit tilhold) både før og efter, at han var brudt ud, og *han havde haft sit tilhold hos ham, indtil Poul Pedersen med sine lægdsbrødre lejede ham på ny til at være soldat for deres lægd*. Dermed antyder han, at han havde lejet Mads Ulgård til soldat, før Peder Barfod greb ind (på hvad måde, vil siden vise sig), og igen siden efter.

Det var ikke just det, Niels Broch ville have haft frem, men det lykkedes ikke Tomas Sørensen at skaffe andre tingsvidner. Sagen kom så for retten igen den 11. juli, men der kom ikke noget nyt frem. Den gamle anklage og Peder Barfods attest blev læst op, og som bevis for, at Mads Ulgård ikke var faldet 1677, blev det brev lagt frem igen, som han skulle have skrevet i Ålborg 1678. Emmike Eriksen fremlagde befalingsmændenes attest om hans død og begravelse og sagde, at Mads Ulgård ikke kunne have skrevet brevet, da han hverken kunne læse eller skrive! Derefter forlangte begge parterne dom.

Dommeren, herredsfoged Jens Lauritsen, har sikkert ikke været godt tilpas. På den ene side den velbyrdige amtmand, på den anden side den strenge byfoged, der juridisk var hans overmand (og siden selv blev herredsfoged). Han ville ikke så gerne fornærme nogen af dem, for de kunne begge to være meget voldsomme. Han var nødt til at tage stilling til sagen, men det skulle helst ske på en måde, der ikke kunne skaffe ham fortrædeligheder.

Dommen kom da til at lyde sådan:

Da efter tiltale, gensvar og denne sags lejlighed:

Eftersom forordningen på den ene side siger, at soldater, der rømmer, kan pågribes og fængsles, og at den, der bryder kongens jern, har sit liv forbrudt,

men på den anden side en kongelig forordning af 11. januar 1676 siger, at kongen vil benåde enhver soldat, der er undveget, hvis han inden fire uger igen indstiller sig,

og da det for mig er bevist, at Mads Ulgård i kongens tjeneste har været antaget og har tjent og formenes deri at være blevet død siden den tid, da han af Peder Barfod skal være lejet og fængslet og er undveget,

da tør jeg mig ikke understå heri at kende, men henfinder den for min øvrighed, de høje landsdommere.

Det er en meget behændig kendelse. Han går let hen over et svagt punkt i amtmandens anklage, idet Mads Ulgård jo var fængslet uden at være rømmet, og brevet, som alle åbenbart ved er falsk, forbigår han i tavshed. Han holder sig til hovedpåstanden, at Mads Ulgård har brudt kongens jern og derfor har forbrudt sit liv og sit gods. Men

det er tydeligt, at amtmanden eller hans fuldmægtig har begået en slem fejl. De har kendt - eller burde have kendt - forordningen om benådning, og de burde have bemærket, at Poul Pedersen havde lejet Mads Ulgård til soldat, efter at han var brudt ud - eller hjulpet ud. Egentlig burde dommeren derfor have givet Emmike Eriksen ret og have tilkendt arvingerne de 50 daler, men at lade amtmanden tabe og dermed rent ud sagt give ham en næse, det var sådan sin sag. Altså greb han alle underdommeres redningsplanke i sådanne tilfælde og henviste sagen til de adelige landsdommere i Viborg.

Landstingets dombog 1681 er ikke undersøgt, men sagens udfald dér er af mindre betydning. Den drejede sig jo egentlig kun om, hvem der skulle have de 50 sletdaler. Derimod kom der noget nyt frem for retten i Thisted.

Den 1. august mødte Emmike Eriksen for herredstinget med flere vidner, der havde set, hvordan det gik til, da Peder Barfod "lejede" Mads Ulgård til soldat.

Peder Madsen i Tilsted vidnede, at fredagen før bodssøndag før jul 1677 var han sammen med Mads Smed i Sindrup, Christen Bisgård i Gjersbøl og Peder Ulgård i Silstrup (Mads Ulgårds stedfader) i Mogens Nielsens hus i Thisted (rådmand Mogens Nielsen var Emmike Eriksens onkel). Da hørte han, at Peder Barfod og Mads Smed snakkede om Mads Ulgård, der tjente hos købmand Jens Skyum i Thisted. De blev enige om, at de ville tage ham til deres soldat. Peder Barfod befalede så vidnet og Peder Ulgård, at de skulle gå ned i stuen, og Mads Smed og Christen Bisgård skulle gå til porten hvad de også gjorde. Omsider kom Peder Barfod og Poul Andersen, en af den forrige amtmands tjenere ud og gik gennem stuen ud i gården. Så gik han til døren og så, at de havde lagt hånd på Mads Ulgård, og så gik han derfra.

Peder Ulgård havde set det samme og mere. Han så, at Peder Barfod kom trækkende med Mads Ulgård i hans hår gennem bryggeret, lillestuen og storstuen, og da han holdt imod i storstuedøren og ikke ville længere, slog Poul Andersen ham i hovedet med sit kårdefæste, så blodet randt ned om hans hals, og så stødte de ham ud af døren og førte ham i rådhuskælderen, efter at de havde været med ham i Bisgård, hvor amtmanden boede.

Jens Andersen i Sjørring (Mads Ulgårds svoger), vidnede, at sådan gik det til, og alle tre vidnede sammen, at de aldrig så, at der blev udlagt eller aflagt penge til Mads Ulgård, men de tog ham med Gewalt, hug og slag.

Kirsten Andersdatter, der nu tjente i Elstedgård, men havde tjent hos Jens Skyum sammen med Mads Ulgård, kom nu frem og vidnede, at Peder Barfod og Poul Andersen kom i Jens Skyums gård, og da så hun, at de behandlede Mads Ulgård sådan, som de andre vidner havde sagt, og hun så, at Poul Andersen slog ham mange gange med en tyrepisk og med sin kårde. De ville have været ud af porten med ham, men hun slog porten i lås, så de måtte gå gennem dørene.

Endelig vidnede Christen Aggerbo og Jens Christensen i Silstrup, at de vidste aldrig, at Mads Ulgård havde været lejet eller udskrevet som soldat for nogen, før Poul Pedersen og hans lægdsbrødre lejede ham og førte ham til Ålborg, hvor han blev indrulleret.

Så kom sandheden om Peder Barfods "kontrakt" med den stakkels Mads Ulgård altså endelig frem. Vi undrer os vel over, at sådan noget kunne ske, uden at andre end

pigen rørte en finger for at hjælpe ham, men også dengang var det sådan, at hver søgte at hytte sig selv. Man skulle ikke blandes ind i noget. Det ser også mærkeligt ud, at vidnerne først kom frem nu, for hele den lille by må have vidst god besked. Men retssagen drejede sig jo kun om de 50 daler og Mads Ulgårds påståede brud på kongens jern, og i den sag havde disse vidners oplysninger vel ingen betydning.

Det er dog tydeligt, at dette tingsvidne skulle bruges ved en retssag, enten den samme sag ved behandlingen på Landstinget, eller snarere ved en voldssag mod Peder Barfod, som så skulle føres ved hans hjemting, Refs herreds ting, men tingbøgerne der er ikke undersøgt. En sådan sag kunne jo ikke hjælpe Mads Ulgård, der nu i fire år havde hvilet i sin grav på det fjerne Rügen.

Niels Tøgersen i Skjoldborg

(Hundborg herreds tingbog 1679)

Man kunne blive soldat på andre måder end ved at lade sig leje. Man kunne blive hvervet - også mindre frivilligt - som Erasmus Montanus. Der blev udsendt hververe, der skulle overtale karle eller mænd til at trække i kongens klæder ved at give dem gyldne løfter. Det var ikke altid let. Især mod slutningen af den skånske krig kneb det, og hververne, der fik penge for hver soldat, brugte da andre midler end løfter.

Søndag før påskehelligdagene 1679 kom en flok soldater og "en ridende karl, som de kaldte sergeant" ind i Niels Tøgersens hus i Skjoldborg. De trak ham med magt ud af huset, sled og slog ham og førte ham fangen med sig, og de sagde, at han skulle være soldat.

Det var nok ikke kongens bedste soldater, der blev sendt ud på sådanne togter. I hvert fald ikke denne flok. De tog Niels Tøgersen med sig, først til Hassing og Refs herreder og siden tilbage mod nord, og alle vegne, hvor de kom frem, røvede de, især klæder og redskaber af jern, plovdele, skæreknive, grebe, jerngryder og håndværksredskaber, men også bøger, penge og madvarer.

Skærtorsdag kom de til Brogård i Sjørring, efter at de havde røvet hos nogle mænd i Sperring. Da var de blevet trætte af at slæbe rundt med deres "udbytte" og forlangte at blive kørt til Skovsted, hvad de også blev, og dermed er de ude af historien.

Niels Tøgersen var sluppet fri. Hvordan ved vi ikke, men han vidnede selv for retten om sin ufrivillige udflugt, og endnu mange år efter boede han i Skjoldborg sogn.

Der er noget, der tyder på, at han havde været soldat før, og at det var derfor, sergenteren og hans flok opsøgte ham. Christen Villadsen, der var delefoged for Ørum slot og førte sagen for retten, fremlagde nemlig to afskedsbrev fra major Steenvig 1667 og 1668 for mænd i Sperring (hvor soldaterne jo også huserede) og fæstebrev for de samme mænd på gårde, der hørte under Ørum slot. Dermed beviste han, at de nu var fastboende bønder, og derfor ikke kunne hverves. Noget lignende gjaldt sikkert Niels Tøgersen. Der blev nemlig ført vidner på, at han havde boet fast i Skjoldborg i ni år, deraf de sidste fire år som fæster af et hus på Ørum stav. Det blev måske hans redning, for Christen Villadsen, der som repræsentant for herskabet på Ørum skulle forsvare slottets bønder, var en beslutsom og energisk mand, der ikke fandt sig i noget

overgreb. Han var da også anfører i det omtalte slag ved Bromølle.

Søren Vormsen fra Haring

(Thisted tingbog 1702)

Fra mikkelsdag 1701 tjente Søren Vormsen (eller Ormsen) hos Laurits Pedersen Morsing i Thisted, en rig købmand, der var gift med en søster til herredsfogeden i Hassing-Refs herreder. Karlen havde fået fri en fjorten dage ved juletid, og den 3. januar var han i Christen Bertelsens hus i Thisted. Om aftenen kom en soldat og klappede på Hartvig Bødkers dør i det samme hus, og da de lukkede op, begærede han, at Søren Vormsen ville komme ud.

Det gjorde han, men udenfor stod der flere soldater. De tog fat i ham og trak ham hen til Simon Markussens gård og ind i storstuen, men de måtte prygle ham hårdt, inden de fik ham derind. Så stødte de ham ind i et kammer og lukkede ham inde, men de lovede, at hvis han kunne skaffe 15 sletdaler, ville de slippe ham løs.

Simon Markussens stedatter, Karen Jacobsdatter, løb da hen til Hartvig Bødkers og bad ham om at gå til Søren Vormsens broder, Niels Vormsen, der var i Bisgård, og lade ham det vide. Det vægrede han sig ved, og pigen ville så forsøge et andet sted, men hun nåede det ikke. Soldaterne ville - eller kunne - ikke vente længere med det, de havde for. Da der var gået en halv time, trak de ham ud af kammeret og pryglede ham meget værre end før, bandt ham på hænder og fødder og slæbte ham ud.

Her holdt en mand fra Thisted, Mads Didriksen, med sin vogn, og ved fælles hjælp fik de karlen lagt op i vognen. Så kørte de af sted med ham, ikke den sædvanlige vej ud af byen, men ad en smugvej sønderud hen til landevejen og videre ad Vilsund til i den mørke vinternat.

Da de nåede sundet, kunne de ikke få Søren Vormsen af vognen, før deres anfører, sergeant Vilhelm, havde skåret hans bånd over, for han var for tung at bære! Så førte de ham ind i et hus, hvor han måtte blive om natten, bevogtet af to soldater. Da han ikke sad på samme sted hele natten, fik han hug af en korporal, så det har været en slem nat.

Om morgenen blev han ført ned til vandmøllen, hvor der holdt en vogn, som ventede på færgen, men da den lod vente på sig, førte de ham igen ind i møllen.

Der gik halvanden time, så skete der noget uventet. Om natten må en eller anden, måske pigen, alligevel have fået bud til Niels Vormsen på Bisgård, Sørenns broder. I hvert fald kom han til Vilsund, og måske havde han været længere omkring, for hans broder, Laurits Vormsen, kom også til, da soldaterne ville føre Søren ud på færgen. Brødrene forlangte at få at vide, hvem der havde givet dem ordre til at tage ham, og soldaterne forsøgte at klare sig med en nødløgn. De svarede, at det havde baronen (amt mand Rudolph von Gersdorff) og byfogeden! Brødrene ville se en skriftlig ordre fra de to høje herrer, men det havde soldaterne selvfølgelig ikke. I sin knibe sendte korporalen en soldat af sted til Thisted til sergeanten, der var vendt tilbage til byen, da han troede, at alt gik, som det skulle. De skulle melde, at Søren Vormsens slægtninge uden lovlig adkomst havde forhindret dem i at udføre deres hverv. Sergeant Vilhelm måtte så igen til hest og af sted til Vilsund sammen med en

anden sergeant. Da de kom dertil, ville de ”med skarpt gevær” tage Søren Vormsen fra hans brødre og føre ham over sundet, men så skete der igen noget uventet.

Nu var fogeden på Irup, Jens Bloch Kampmann, også kommet til. Sammen med brødrene tog han Søren i beskyttelse, og soldaterne forlod ham! Det gik mistænkelig let. Her havde sergeanter og soldater maset længe med en stærk karl. De var lusket af med ham i den mørke nat som tyve og røvere ad smugveje for ikke at blive opdaget. Ved Vilsund havde de haft så meget besvær og vrøvl med ham og hans brødre, at de måtte have bud efter forstærkning, og så lod de uden videre karlen gå!

Det viste sig da også, at fogedens ”beskyttelse” var af en særlig slags. Efter hans befaling førte to af Irups bønder Søren til Gærup, hvor han blev om natten. Broderen Laurits Vormsen stillede kaution for, at Søren ville komme til Irup, når der kom bud efter ham, og det bud kom den 7. januar. Da han så kom til Irup, stod der en vogn parat til at køre ham og to andre til Ålborg. Fogeden ville have dem til soldater for Irup gods!

Det ser ikke ud til, at Søren gjorde nogen modstand denne gang. Måske har han tabt modet efter den omgang, han havde været ude for, hvad der er forståeligt. Så kørte de da afsted mod Ålborg for at få karlene indrulleret, men nu viste det sig, at fogeden heller ikke havde rent mel i posen. De kørte forbi Skjoldborg og Tilsted, men så satte de kursen mod Tingstrup, ikke mod Thisted. I Tingstrup spurgte de om vej til Sennels og fik naturligvis den besked, at de skulle gennem Thisted. Men det var netop det, de ikke så gerne ville. Nogen rigtig omfartsvej uden om byen var der heller ikke dengang, men det lykkedes dem at finde ned til Tingstrup vadested gennem åen eller bækken, der kom fra Skinnerup og løb midt igennem Thisted. Derfra kørte de så ad underlige veje mod Sennels, og ud på aftenen kom de til Hundal, hvor de fik logi hos Iver.

Men samme nat kom byfoged Iver Pedersen, en resolut og stærk mand, der kunne tage et par slagsbrødre i nakken og skille dem ad, ud til Ivers i Hundal sammen med to andre Thistedborgere. Han krævede at få Søren Vormsen øjeblikkelig, da han var bortført på en ulovlig og uforsvarlig måde. Der var heller ingen, der turde sige ham imod, og da han spurgte Søren, om han havde fået penge på hånden for at lade sig hverve, svarede han, at det havde han ikke, men da han var kommet under hård tvang, tilbød korporalen, at han kunne komme fri, hvis han kunne skaffe 50 rigsdaler!

Så kunne Søren Vormsen følge med byfogeden til Thisted som en fri mand, men dermed var sagen ikke slut. Den nye amtmand, baron Rudolph von Gersdorff, var af en anden type end Jørgen Skeel Due. Hans fuldmægtig, Knud Pedersen Riber lod sergeant Vilhelm Frederik Verner ved prins Christians regiment og hans medfølgere stævne til en gæsteret, en retsform, der blev brugt, når den tiltalte var ”gæst” i byen, og sagen derfor skulle afsluttes hurtigt. Så indkaldte byfogeden og byskriveren nogle ”bisiddere” (ikke de sædvanlige tinghørere), og en lovkyndig borger fungerede som dommer. Denne gang var det Laurits Morsing, Søren Vormsens husbond i Thisted.

Knud Riber rejste så på amtmandens vegne tiltale mod sergeanten og hans hjælpere for deres mishandling af Søren og for at have bortført ham af hans frihed og frelse (fristed). Han spurgte sergeanten, om det var sandt, at han havde solgt karlen til fogeden på Irup for penge. Sergeanten påstod frejdigt, at han kun havde fået 4 sletdaler som refusion for hans udgifter til vognleje og andet, og da det åbenbart ikke blev taget for gode varer, forsøgte han at skubbe ansvaret over på fogeden, Jens Bloch Kampmann. Som et led i "handelen" havde fogeden nemlig givet ham en skrivelse, der skulle få det til at se ud, som om sergeanten blot havde "antastet" Søren Vormsen og ført ham til Sundmølle, fordi han skulle indrulleres som soldat for Irup gods, hvor han hørte hjemme, "skønt han for en tid havde fået lov at tjene andre steder". Han havde ikke fået penge på hånden, og det var heller ikke nødvendigt, når han skulle i militsen. Men hvis hr. sergeanten senere ville gøre fordring på ham, ville Jens Bloch svare til, at han skulle være til stede.

Det var en snedig skrivelse, men den var skrevet på ustemplet papir, og derfor var den ugyldig som retsdokument. Det har fogeden naturligvis vidst, da han gav den til den godtroende sergeant, og sådan snød den ene kæltring den anden.

Mens sergeanten sundede sig, blev vognudlejer, Mads Didriksen, kaldt frem og spurgt ud om hans andel i bortførelsen, men han var så uskyldig som et barn. Han havde kun kørt med vognen. Han havde slet ikke rørt karlen, og han kendte overhovedet ikke til ham! Det var nok ikke helt korrekt, men retten lod det passere. Han var jo også kun en lille fisk. Den store, sergeanten, havde nu haft nogen betænkningstid, og det resulterede i en kapitulation. Han tilstod, at han havde været med til at binde karlen og lægge ham på vognen, men korporalen (der ikke var til stede) var da sandelig i ledtog med ham!

Igen fik han betænkningstid. Dommeren, Laurits Morsing bekræftede, at han havde fæstet Søren Vormsen lovligt fra mikkelsdag til påske, og dermed var karlen altså som tjener hos en fri borger i en fri købstad under byens beskyttelse. Sergeanten var nu klar over, at hans sag stod

rigtig dårligt, og at han måtte krybe til korset. Han undskyldte sig med, at et rygte havde udpeget karlen som en løsgænger, der ikke havde fast plads, og det var grunden til, at han havde forholdt sig mod ham, som han havde. Han var jo så ukyndig og håbede, at det kunne regnes ham til gode, skønt han ikke ville nægte, at hans uvidenhed havde været årsag til, at han havde forset sig en del i denne sag.

Den stærke byfoged har sikkert smilet under parykken.

Var den slags måder at skaffe en soldat på nu almindelige? Sikkert ikke. I tingbøgerne for Thisted og for Hundborg herred er der hidtil kun fundet de fire eksempler, der er nævnt her. Det kunne vel tænkes, at der har været nogle tilfælde, der ikke kom for retten, fordi ingen tog den overfaldne i forsvar, men det er ikke sandsynligt. Ingen husbond ville finde sig i at miste en god, stærk karl på den måde. Han var værd at forsvare, om ikke for karlens skyld, så for husbondens.

Det var nok heller ikke så svært at leje en soldat lovligt i alt fald i fredstid, for da kunne soldaten tage tjeneste på egnens gårde. I tingbøgerne er der da også indført en del kontrakter mellem bønderne i et lægd og en karl, som lod sig leje for en vist åremål, i regelen kun for et år eller to.

Den gamle landmilits blev ophævet 1680 efter den skånske krig, og så havde landet kun hvervede soldater, indtil Frederik den 4. oprettede en ny landmilits 1701. I mellemtiden var der altså ingen, der skulle skaffe en soldat - med det gode eller med det onde - og derfor er der heller ingen retssager. Den nye Landmilits var organiseret på en anden måde end den gamle. På landet blev alle mænd i en vis alder optaget i en lægdsrulle, og af dem blev nogle udskrevet som soldater. Det kunne der ikke blive retssager ud af.

Hververe kunne vel forsøge at kapre en karl med magt, som det kan ses af den sidste sag, men som det også kan ses, var øvrigheden vågen overfor overgreb mod landsfaderens, Frederik den 4.s, kære børn, bønderne.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy, Mors og V. Hanherred 1977, side 93-109).